

hez viszont semmi köze a szerzőpáros kötetében a 63. jegyzetnél szereplő idézetnek (a 31. oldalon).

Sajnos, a jegyzetapparátusban nemcsak a levéltári jelzetekkel vannak gondok, de az irodalmi hivatkozásokban is több tévedés, elírás maradt. Például a 23. jegyzetben hivatkozott Tókécs Rudolf-könyv nem 1198-ban, hanem 1998-ban jelent meg. Bosszantóak a névelírások is. Bizonyára rosszul esne szerzőinknek, ha családnevükben az y-t és az i-t felcserélnék. A 25. jegyzetben Némethné Vági Karolából Vági lesz. Az 59. jegyzetben a „keresztapák” Müller Rolfból Rudolfot, a 851. jegyzetben Soós Viktor Attilából Sóst csináltak. Az is zavaró, ha a könyvészeti adatokat helytelenül adják meg, vagy amikor a szerzőket összecserélik: például a 798. jegyzetben Mézszáros István könyvének tévesen szerepel az Új Ember Kiadó, a 904. és az 1381. jegyzetben meg Kahler Frigyeset adták meg szerzőként Kenedi János köteténél (*Kis állambiztonsági olvasókönyv*), miközben az másutt és az irodalomjegyzékben helyesen szerepel.

A rövidítésjegyzékbe is becsúszott néhány hiba. Nem olyan régi a kötet kézírata, hogy a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárat a már nem használatos PIL-ként rövidítsék a szerzők, vagy legalább ne jelezzék a névváltozást. A SED feloldásából lemaradt a „Deutschlands”, ráadásul magyarra is rosszul fordították: ott meg a szocialista jelző maradt ki.

*

Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián *Elhallgatott múlt* című munkája bizonyára sokáig slágerkönyv lesz, több kiadást is megérhet. Sajnos, azt kell mondanom, hogy nem azért, mert annyira jó és megkerülhetetlen, hanem azért, mert pillanatnyilag nincs jobb. Határozott véleményem, hogy a kötetnek jót tett volna, ha a szerzők több történelmi alázattal közelítettek volna a témához, ha nem akartak volna „mindent”, ráadásul ilyen „gyorsan”. Jobb lett volna, ha még egy kicsit érelik, pontosítják, gondolják a kéziratot, ellenőrzik adataikat.

Szabó Csaba

Janka estélye. A történelem Závada Pál *Idegen testünk* című regényében*

Írásunkban arra vállalkozunk, hogy Závada Pál új regénye, az *Idegen testünk* politika-, társadalom-, és eszmetörténeti aspektusait értelmezzük. A műben kivételes mennyiségű történelmi anyag torlódott össze, amelynek teljes feldolgozására csak egy nagyobb terjedelmű elemzés nyújthatna lehetőséget, így

* ZÁVADA Pál: *Idegen testünk*. Magvető Kiadó, Budapest, 2008. 391 p.

az író által – helyenként implicit, másutt provokatív módon – megjelenített problémák tömegéből azokat emeltük ki, amelyek több mint hatvan év távlatából is vitára késztetik a társadalmi ügyek iránt fogékony közösség tagjait.

Úgy véljük, hogy a megjelenés óta eltelt időszakban a mű recepciója az elvárhatónál kisebb intenzitással volt annak ellenére, hogy Závada története mind tartalmi, mind formai szempontból különös hatású. Dolgozatunk célja – az elemzésen túl – így az is, hogy a mű eddig fel nem tárt jelentőségére felhívja a figyelmet. Álláspontunk szerint a regény a kortárs magyar irodalomban témája, és különösképp annak írói értelmezése révén egyedülálló.¹

Az 1940-es évek Magyarországot megjelenítő történet azt jelzi, hogy szerzője szépirodalmunkban sajátos nézőpontot képvisel a magyar történelem 20. századi traumáival kapcsolatban. Závada a szereplőiben és a társadalmi világukban lejátszódó lélektani folyamatokat a történelmi jelenségekkel összefüggésben látta, így írásának elmélyültsége alighanem csak Spiró György és Nádas Péter munkáihoz hasonlítható.²

A cím egy szokatlan jelzős szerkezet: a titokzatos *Idegen testünk* magában foglalja a mű esszenciáját, bár jelentésrétegei befogadásának aktuusaiban fokozatosan mutatkoznak meg. Minél több nézőpontba helyezi a cselekmény szövetében az olvasót az író, és minél több sorsot tár elé, a befogadó annál inkább lényegre törőnek és kifejező erejűnek gondolhatja a címet.

A cím lehetséges jelentésváltozatainak gazdagságából elsőként az *idegen test* biológiai vonatkozását emeljük ki. Orvosi értelemben az idegen test olyan objektum, ami az élő organizmusba behatol, és annak működését megzavarhatja, esetleg veszélyezteti. A szervezetbe organikusan nem tartozó tárgy komplikációk okaként felborítja a normálisnak vélt rendet és az egészséges test harmóniáját.

Az államnak és a nemzetnek mint organizmusnak a felfogása a magyar történelem és politikai élet problematikus öröksége. A magyar politikai világban mindig jelen lévő eszmék szerint a nemzetbe idegen testként beékelődő asszimilánsok vagy idegenek tehetőek felelőssé az országot érő sorscsapásokért.

Az asszimiláció ábrázolásában megmutatkozik az író merész játékosága is. A regénynek nincs kitüntetett narrátora, és szinte minden szereplő egyszer-mind narrátor is. Az asszimiláns zsidó (Gábor Dezsőné, Emma), vagy éppen a német-magyar identitású sváb szereplő és narrátor (Flamm Johannka) elbeszélésebe a szerző bevonja a befogadót is. A Móricztól ismert átképzéses elő-

¹ A kötetről megjelenése óta, ismereteink szerint – a könyvajánlókon és néhány blogbejegyzésen, a szerzővel készült rövid interjúkon túl –, egyelőre csak néhány elmélyültebb recenzió és kisebb terjedelmű reakció látott napvilágot. Az eddigi fogadtatás példái között említjük a következő írásokat: KÁROLYI Csaba: *Idegen és mégse. Élet és Irodalom*, 2008/23. 27.; DOROGI Katalin: A keresztény középosztály mulasztása. *168 Óra Online*, 2008. július 9. <http://www.168ora.hu/cikk.php?cikk=21782>; KÖRMENDY Zsuzsanna: Hívatlan vendégszöveg. *Magyar Nemzet Online*, 2008. július 12. <http://www.mno.hu/portal/574052?searchtext=zavada>; LÁNG Zsolt: Test és beszéd. *Beszélő*, 2008. szeptember, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/test-es-beszed> (Utolsó letöltés: 2008. szeptember 22.).

² SPIRÓ György: *Fogság*. Magvető Kiadó, Budapest, 2008; NÁDAS Péter: *Párhuzamos történetek*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005.

adásmód révén az olvasó nemcsak tanú, hanem a gondolatokkal esetlegesen azonosuló tettestárs is lesz. Így történhet meg az, hogy a többes szám első személyben megfogalmazott gondolatokba és tettekbe bevont olvasó az egyik pillanatban még a zsidó irodalom pusztításában élen járó nyilassal, míg a másikban a zsidótörvényeket elutasító illegális kommunistaival kénytelen azonosulni. A távolságtartó narratívához szokott olvasót ugyanis szinte kizárólag egyes vagy többes szám első személyű elbeszélő irányítja. Az olvasói figyelem vezetésére választott technika a magyar irodalomban egyedi, rendhagyó megoldás, amely sajátos hangulatot és összetéveszthetetlen atmoszférát teremt. A választott elbeszélői attitűd azonban helyenként nehezen követhetővé teszi a gondolatok és az események menetét, és a narráció sajátosságaiból az is következik, hogy a regény sokszor komoly intellektuális kihívást jelent az olvasó számára.

A narratíva megjeleníti a korabeli magyar társadalomban domináns kommunikációs kliséket is. A társadalmi lét különböző szintjein megjelenő beszédmódok, érintkezési típusok változatainak az közös sajátossága válik szembeötlővé, amelyet egyfajta alakoskodásként azonosítunk. Véleményünk szerint az alakoskodás mint kommunikációs technika a múlt század első felében általában uralta a társasági érintkezés etikettjét éppúgy, mint a hivatalos megnyilvánulásokat, akárcsak a sokszor pátosszal teli hivatalos sajtót vagy a magánemberek intim levelezését.

A címbeli jelzős szerkezet egyúttal oximoron is. A *testünk*, mint többes szám első személyű ragozott alak, azonosulást igényel, míg az elé tett *idegen* jelző távolságtartást involvál. Az „alakoskodó” narrátor az egyik testből a másikba vándorol, így készítve az olvasót a különböző identitásokkal való empátiára. Az olvasó időnként bizonyos karakterek olyan motívumait is megéri és elfogadja, amelyekről a felvilágosodás és a nyugati racionalitás vagy a keresztény hit általános tételeit alapelveként elfogadó ember úgy gondolja, hogy szemben állnak a mindennapok erkölcsiségével és általában a józan észszel.

Továbbá: a *testünk* jelentéstartománya magában foglalja az emberi testet is. Annál is inkább, mert a regény cselekményének elemeit és szereplőit összekötő személy a kívánatos Weiner Janka, az elvált félzsidó nő. A cselekmény keretétül a Janka lakásán a második bécsi döntést követő napokban megrendezett baráti találkozó szolgál. A lakásba látogató embereket nemcsak a fizikai tér, hanem az egymást érintő és időnként keresztvező sorsok is összekötik. A Jankához többféle szállal kötődő férfiak elvi polémiáinak kitapintható szándéka nem más, mint a nő testének birtokba vétele. A vetélkedés tétje a regény elején a vendégeit váró asszony kendőzetlen testiségében kerül az olvasó tekintete elé. A kívánatos nő ugyanakkor a rá vágyakozók számára idegen test, hiszen kimondva, vagy akár a gondolataik mélyén, irtózóan attól, amit sajátosan zsidó idegenségnek gondolnak.

Janka személye dramaturgiai szempontból is egyedülálló: ő az egyetlen, aki rezonőrként kiemelkedik az őt körülvevő milióból, hiszen a saját vilá-

gától éppúgy távolságot tart, mint vendégei eszméitől. Bölcsessége ellenére történeti és társadalmi világa sorssá válik számára a zsidóüldözésben. A háborút és a kommunista diktatúra kezdeti éveit is átvészelő Janka élettörténetét az író nyitva hagyta, talán így jelezve szándékát a folytatásra, amelynek kulcsszereplője továbbra is Janka maradhat.

Závada regénye több szempontból merész vállalkozás. Életművének eddigi munkáiban olyan fontos témákat is feltárt, mint a magyarországi kisebbségek (tótok, svábok, zsidók) sorsa, de az *Idegen testünk*ben bemutatott probléma különösen megrázó és irodalmilag talán kevésbé feldolgozott jelenség.

Závada a magyar élet lényegi kérdéseként taglalja a német és főképp a zsidó asszimiláció zsákutcás jellegét. A probléma felismerése és azonosítása természetesen nem Závada munkásságának a sajátossága. Az asszimiláció kérdésének más irodalmi értelmezéseitől abban különbözik, hogy a zsidóság sorsát nem holokauszt felől szemlélve, esetleg klisékben mutatja be, hanem sokkal inkább a vézskorszakot időben megelőző vagy azt akár előkészítő antiszemita *érzelmekkel* szembesít. (Mint utaltunk rá, az író a befogadót helyenként a zsidókkal kapcsolatos sztereotípiák szerint érző szereplők gondolataiba és mentális állapotaiba helyezi.) Köztudott, hogy a kérdés a Závada által megidézett korban különös intenzitással jelent meg a magyar szellemi életben, többek között Szekfű Gyula vagy Szabó Dezső és Németh László vagy Bibó István munkáiban.

A *Mi a magyar?* és a *Mi az idegen?* dilemmája egyértelművé teszi a magyar társadalom eredendően fennálló patológikus állapotát. E jelenség nem pusztán múltunk lezárt fejezete, hanem annak ma is létező öröksége, amely a társadalmi élet dialógusaiban és a politikai konfliktusokban jelenleg is napirenden van. A nemzeti és közösségi identitás a 20. század első felében és napjainkban is egyaránt egzisztenciális kérdés, hiszen – változó politikai konstellációk és körülmények mellett – újra és újra ellenségképző mechanizmusokat gerjeszthet. A kisebbségi lét és a hozzá való viszonyulás ma is gyűlöletet kelthet a közösség tagjai között. A közvéleményt alakító mindenkor elittel szemben megfogalmazható jogos igény lehetne a megoldatlan identitásproblémák feldolgozása éppúgy, mint a rajtuk való felülemelkedés lehetőségének keresése. Azaz a kisebbségi helyzetből – különösképp a zsidó és nem zsidó identitások közötti feszültségből – származó konfliktusok szélsőséges esetben akár egzisztenciális küzdelemmé is fokozódhatnak, és elvileg nem tekinthetők egyszer és mindenkorra befejezetteknek. A probléma háttérül szolgáló érzések léte és a probléma megoldatlansága most is aktualitás, így az előítéletek és a kölcsönös bizalmatlanságok remélhető feldolgozása vagy megoldása ma is várat magára. Závada munkáját azért tekintjük lényeges vállalkozásnak, mert a feldolgozás és az értelmezés folyamatában jelentős és akár az irodalmon is túlmutató üzeneteket közvetít.

Závada nem történészként, hanem irodalmárként közelítette meg a történelem lélektani magyarázatra is szoruló problémáit. Ráadásul szépíróként az 1945 utáni történelemről való gondolkodás olyan tényezőire is felhívta

a figyelmet, mint például a Horthy-rendszerrel és későbbi szovjet befolyással egyaránt szembe forduló Magyar Közösség megalakulása, tevékenysége és az ellene folytatott koncepciós per.³

A regény szerkezete úgy követi az irodalmi hagyományt, hogy egyszerre mind formabontó is. A kompozíciót hagyományosnak tekinthetjük annyiban, hogy a pikareszk regények sémáját alkalmazza, hiszen a Magyarország különböző területeiről érkező szereplők egy helyszínen, Weiner Janka lakásán, egyazon éjszakán találkoznak. Szinte az országgyarapítás pillanataiban érkezik a lakásba Kolozsvárról az eseményekről lelkesen tudósító középszerű újságíró, Urbán Vince, akárcsak a katonai műveletekben főszerepet játszó unokatestvére Flórián (Flamm) Imre alezredes. A két rokon már itt találja a katona testvérét, a hitleri politikának elkötelezett Flamm Johannkát. Janka vendégül látja fivéreit, Weiner Jakabot, a hithű kommunistát, és a becsületes Ottót, a latens homoszexuális lelkészt is. A vendégsereget gyarapítja még Janka egykori vőlegénye, a volt berlini diákegyleti vezető, Raposka Károly és felesége, a nevető szemű zsidó nő, Sári is. Jankánál időzik még unokatestvére és jó barátja, a szintén zsidó Gábor Dezsóné (Emma) is, kisleányával, Palcsival. Hajnalban végül megérkezik Miskolcra munkaszolgálatos férje, mint Janka időben utolsó vendége.

A történet kereteként szolgáló és egyre zsúfoltabbá váló műteremlakás más vendégeket is befogad. A sokasághoz csatlakozik a Ferenc József-díjjal kitüntetett Futár Endre, feltűnően szép feleségével, Anikóval és a hozzájuk csapódott Iharos Bálinttal. A fiatal tollnok Szabó Dezső eszméinek megszállottja. Az összesereglettek körében érzékiségével kelt feltűnést a kézzől kézre járó szerető, Geiger (Dienes) Márta.⁴ A háziasszonynál menedéket talál a népi mozgalmak markáns alakja, az ellenállhatatlan sármőr, Dohányos László is.

Az alkalmazott pikareszk forma szerint a szereplők a maguk útját járják találkozásuk pillanatáig, és úgy véljük, hogy ez megfelelő megoldás a bonyolult cselekmény értelmezhetővé tételéhez. Minden említett szereplő életét úgy követhetjük nyomon, hogy minden egyéni sors egybefonódik történelmünk egy-egy szeletével és archetípusával. A kerettörténetként ábrázolt éjszaka egyfajta haláltáncként értelmezhető akár a szereplők, akár az ország életében is.

A pikareszk megszokott formáitól Závada a mindent tudó író 19. századi attitűdjével tér el, és töri meg a hagyományos formákban alkalmazott linearitást. A szereplők életét, gondolatait és motívumainak ismeretét időbeli ugrások alkalmazásával mélyíti el a befogadóban. A kerettörténet éjszakájából az olvasó kitekinthet a szereplők múltjába és jövőjébe, és egyúttal alkalmat ad a regénybeli alakok eszméinek ütköztetésére is.

³ A regényben név szerint említett, és a Magyar Közösség perében halálra ítélt politikusról, Donáth Györgyről és a közönség előtt talán kevésbé ismert szervezet tevékenységéről fontos adatokat közöl – Bibó István két fontos leveléből kiindulva – Huszár Tibor, a regénnyel csaknem egy időben megjelent kötetében. HUSZÁR Tibor: *Bibó estéje. Levelek, dokumentumok a népi mozgalomról és a Magyar Közösség peréről*. Corvina Kiadó, Budapest 2008.

⁴ Geiger Márta élete bizonyos pontokon Dienes Valériára (1878–1978) emlékeztet. Dienes apja – akárcsak a regényben Geigeré – ügyvéd volt, ráadásul eredeti neve Geiger Valéria volt.

A regényben megidézett történelem utolsó két évének eseményeit az író az utolsó, nagyjából ötven oldalon látványosan felgyorsította, és eltért az addig lassan hömpölygő, sokszor anekdotikus elbeszélésmódtól. Stílusa 1944 és az utána következő évek leírásakor szikárabbá válik, és szűkszavúan szente a tények tárgyilagos ismertetésére szorítkozik. Feltevésünk szerint ezen időszak élményeinek leírásában nem érezte helyénvalónak a kedélyes tónust és a magukat elítélőként meghatározók affektáló stílusát. A regény végére ugyanis a szereplők többsége a totalitárius rendszerek valamelyikében áldozattá válik: meghalnak, vagy koncepciók perекben döntenek a sorsukról. Az est vendégei a történet végére elköteleződéseiktől függetlenül veszítik életüket vagy szabadságukat, vagy rendkívüli lelki sérüléseket szenvednek el az egyetlen Dohányos László kivételével.

Závada Pál a tudós alaposságával dolgozta fel a művében megidézett kor politika- és eszmetörténetét. A Jankánál találkozó szereplők majd mindegyike a kor szellemét meghatározó nézetek hordozója. A néhány kiemelkedő karakter eszméinek foglya és sokszor kritikátlan elkötelezettje. Végzetük beteljesülését a racionális észjárás hiánya és a naivitás is előidézti. A kerettörténetben a sorskérdéseinkről kibontakozó vita így nem fejlődik dialógussá, hanem eszmék és monológok egymásmellettsége marad.

Álláspontunk szerint a szerző túlzott precizitásra való törekvése túlméretezetté tette a regény fikcióját. Míg előző művében, *A fényképész utókorában*, meg tudta teremteni történelem és a fikció összhangját, addig az *Idegen testünk*ben a tények és a cselekmény viszonya aránytalanná válik, hiszen szereplői többsége nem étellel teli alak; ők eszmék médiumai, így inkább típusok és nem létezőként elgondolható emberek.

Az is lehetséges azonban, hogy Závada „jellem”-ábrázolása tudatos, hiszen a több szempontú narratíva véglegesen nem hagyja azonosulni egyetlen szereplővel vagy eszmével sem az olvasót. A típusként felvonultatott alakok elsősorban történelmi figurák, akiknek gondolatait és tetteit a társadalmi lét és szerep uralja. A szereplők magánemberként csak másodlagosan, szinte kizárólag az érzelmek szinterein jelennek meg. A történelmi szerepből kilépő ember ábrázolása leginkább Janka és Raposka Károly berlini szeretékezésének leírásában, vagy a szomorú sorsú vénlányról, a Flamm Gizáról szóló töredékekben és Gáborné Emma Dohányos iránti szemérmes vonzódásának megjelenítésében sikerült.

Závada a történelem ábrázolásában az eseményeket valóban alakító történelmi személyeket, tisztán fiktív személyeket és a szellemi-politikai élet valós szereplőiről mintázott regényes alakokat vonultat fel. Az e körben megjelenített személyek kiléte és szerepük értelmezése jelenheti a leginkább inspiráló problémát az olvasó számára.

Flamm János (Johannka), a soroksári sváb bútorgyáros gyermeke, bátyja árnyékában nőtt fel és német származásán túl személyisége, komplexusai is a náci eszmék felé terelték. A Jankánál lezajló vita során egyre hisztérikusabban védelmezi a nemzetiszocializmust és a Harmadik Birodalmat, bírálja Teleki

Pál politikáját és félti a középosztályt az elzsidósodástól. Disszonáns gondolkodását még zavarodottabbá teszi az a skizofrén állapot, hogy szerelmes Jankába, de infantilizmusa és a zsidó nő iránt érzett viszolygása miatt vágyai nem teljesülnek be.

Értelmezésünk szerint Závada szereplői közül leginkább Flamm alakja példázza azt a jellemzően közép-európai közösségi jelenséget, amelyet Bibó István a politikai hisztéria fogalmával azonosított. Bibó szerint a hisztéria esetén egy egész közösség politikai kultúrájának komplex megzavarodása észlelhető, amely a csoport által feldolgozhatatlannak tűnő politikai traumák nyomán támadhat. A feloldatlan sérelmek Bibó szerint a közösség tehetetlenségét és bénultságát idézhetik elő, aminek végzetes következménye a problematikus helyzetek megértésére és felismerésére való képtelenség lesz. A jelenség folytatása a közösség életében az álmegoldások keresése és a mindenre magyarázatot találó hisztérikus világkép, amely végső esetben az identitás részévé váló kóros önértékeléshez, valamint a környezeti ingerekre adott aránytalan reakciókhoz, például bűnbakképzéshez vezet. A kollektív rögeszmék ráadásul a magánélet színtereire is behatolnak és az egyes embereken is patológus állapotokat idézhetnek elő.⁵

Az éretlen fiatalember a háború vége felé a könyvzúzó Kolozsváry-Borcsa Mihály kormánybiztos legbuzgóbb munkatársaként szervezi meg a zsidó irodalom megsemmisítését. Háborús tevékenységéért 1946-ban halálra ítélik, de az új rendszer – még mielőtt elpusztítaná – besúgónak szervezi be saját testvére ellen. Kóros naivitása miatt ugyanúgy végzi ő is, mint ellenségei. A regényben a magyar irodalom meghatározó irányaira és műveire való utalások egyike a testvére tetteit a vérbírák előtt magára vállaló Flamm Johann történetének Jókaira emlékeztető regényes lezárása. (376–377.)

A Janka összejövételén kialakult vitában a vonzó és karizmatikus fiatal publicista, Futár Endre képviseli a felvilágosodás és Kossuth liberalizmusának örökségét. A Pethő Sándor köréhez tartozó író számára a Reviczky Gyuláról írott könyv hozta meg az irodalmi sikert. Az elvei mellett a háború éveiben is mindvégig kitartó Futár alakjával Závada minden bizonnyal a korabeli irodalmi életben népszerű Koroda Miklóst idézte meg.⁶ (A korra jellemző alakoskodások bizarr példái közé soroljuk, hogy a kossuthi függetlenségi hagyomány elkötelezettjének művét a főváros a Ferenc Józsefről elnevezett irodalmi díjjal ismerte el.)

Futár Endre személye Urbán Vince baráti rajongásában válik jelentéskennyé. Kettejük kapcsolata a Kosztolányi Dezső–Esti Kornél-viszony analógiájaként is értelmezhető (155.). Futárt méltatva Urbán el akarja hitetni

⁵ Vö. BALOG Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2004. 58–84.

⁶ Futár Endre sorsa az író Koroda Miklós (1909–1978) életútjával számos ponton megegyezik: Koroda (akárcsak Futár) a közigazdasági egyetemen tanult, felesége valóban Anikó volt, és 1939-ben jelent meg Reviczky Gyuláról szóló regénye *A világ csak hangulat* címen, amelyért elnyerte a Ferenc József irodalmi díjat. <http://mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodud/magyarir/html/koroda.htm> (Utolsó letöltés 2008. november 3.).

magával, hogy barátságuk egy személlyé forrasztja össze őket. A kolozsvári tudósító szavaiban egyszerre van jelen a barát iránti alárendelő lelkese-
dés, és az önnön tehetségével szemben érzett – indokolt – kételey.

Flamm testvére, a nevét Flóriánra változtató Imre érzelmeiben is teljesen azonosul a magyarsággal. Fegyelmezett katonaként lojális az Észak-Erdélyt visszaszerző kormányhoz, de magánemberként a baráti körben a hivatalos politikával szembeni aggodalmainak is hangot ad. Závada Flóriánt szemtanúvá téve feltárja a közvélemény számára kevésbé ismert agresszív cselekményeket is. A hivatalos propaganda a Trianont felülíró jóvátételt hősi cselekedetek soraként láttatta, jóllehet a katonai műveleteken túl súlyos atrocitások is történtek Erdélyben, mind magyar, mind román részről. Urbán Vince haditudósításai a mítoszteremtés eszközéül szolgálnak, míg a barátokat megdöbbentő valóság Flórián Imre beszámolóiban tárul fel. Flórián személyével a politikus moralista típusa jelenik meg, hiszen gondolatait nem az eufória vezérli, hanem a naiv racionalitás és a jövőért való aggodalom. Azt a mentalitást képviseli, amely azokra volt jellemző, akik egyfelől a német befolyás ellen fordultak a háború éveiben, másfelől károsnak tartották a zsidók asszimilációját. A magyar integritást mindenek fölé helyező alezredes a kommunisták befolyását is elutasító Magyar Közösség tagja lesz. Flórián személyében felismerhető a koncepciós eljárásban felszámolt, és valóban létezett közösség prominense, Szent-Iványi Domokos. Erre utal a regénybe illesztett, és Flórián Imre gondolatmenetébe szőtt antiszemita eszmefuttatás (340–341.), amely nem más, mint egy Szent-Iványitól kölcsönzött vendégszöveg.⁷

A népi írók mozgalmához kötődő Iharos Bálint a Szabó Dezső eszméit magasztaló és követő nemzedék modellje. A névválasztás tudatosnak tűnő utalás Szabó Dezső *Segítség* című regényére.⁸

Szabó művének főalakját, Boór Bálintot, részben önmagáról mintázta, így Iharos a mesterével azonosuló tanítványként hirdeti nézeteit. A tiszta magyar ideálját az irodalomban is heroizáló szellemiséget követelné meg a politikában is, így az autochton népi kultúra felsőbbrendűségébe vetett hite vezérli majd a Horthy-rendszert is gyűlölő Iharost a háború utáni nemzeti baloldalhoz. A fiatal férfi prédikátori kinyilatkoztatásai Szabó tanítványi körének gondolatait idézik, Németh Lászlótól Féja Gézáig.

⁷ A miniszterelnök Teleki Pál egykori tanítványaként, majd közeli munkatársaként tevékenykedő diplomata, Szent-Iványi Domokos a háború éveiben részt vett a kiugrási politikát szorgalmazó és előkészítő Magyar Függetlenségi Mozgalomban, és Horthy Miklós megbízásából a magyar–szovjet fegyverszünetet előkészítő delegáció munkájában. 1945-ben a Független Kisgazdapárt külpolitikai tanácsadója, később a Magyar Közösség-perben tízévi szabadságvesztésre ítélték. A Szent-Iványi hagyatékából származó vendégszövegről lásd SZABÓ András Péter: A szovjet berendezkedés első éveit és a zsidókérdés. Szent-Iványi Domokos ismeretlen arca. *Múlt és Jövő*, 2003/3. http://www.multesjovo.hu/hu/content_one.asp?ContentID=33&PrintedID=3 (Utolsó letöltés: 2008. október 6.); Szent-Iványiról további adalékok: KONCZ Lajos: Ki esz minket...? *Élet és Irodalom*, 2005/3. <http://www.es-hu/pd/display.asp?channel=KRITIKA0503&article=2005-0123-2134-27UHVS> (Utolsó letöltés: 2008. október 6.); ÁCS Margit: Történelmi tudatunk lassú gyógyulása. *Kortárs*, 2005/12. <http://www.epa.oszk.hu/00300/00381/00100/acs.htm> (Utolsó letöltés: 2008. október 3.).

⁸ SZABÓ Dezső: *Segítség*. Püski Kiadó, Budapest, 1997.

Iharos szerepe és jellemének bemutatása a cselekmény szempontjából didaktikusnak tűnik, mivel valódi személyisége ismeretlen marad, és háttérbe szorul eszméi mögött. Plebejus szenvedélyességétől elüt Raposka Károly deccens arisztokratizmusa. A napi politikától távol maradó úriember berlini emlékeivel szórakoztatja a társaság hölgytagjait. A Hitler törekvéseit bagatellizálókkal szemben racionálisnak (80.) bizonyul, és a politikával kapcsolatos gondolatait is mindvégig a józan ítéletalkotás jellemzi. Raposka a Collegium Hungaricum ügyét felkaroló Carl Heinrich Becker miniszter famulusa volt a weimari Németországban, és egyúttal a berlini magyar diákegyesület vezetését is elvállalta. Esetében a történelem valós szereplőiről alkotott párhuzamok újabb példáját vonultatja fel Závada, hiszen a regényhős fiatal Raposka berlini éveiben ugyanazt a szerepet vállalta, mint a valóságban Keresztury Dezső, aki a Bund Ungarischer Hochschüler elnöke volt 1928-ban.⁹

A mindig diplomatikus és visszafogott Raposka váratlan és megdöbbentő gondolatokat tár az olvasó elé. Zsigeri antiszemitizmusa szokatlan módon a szerelmeihez való viszonyában jelenik meg. A férfi a nők zsidó mivoltáról nem vesz tudomást az intim együttlét pillanataiban, de magyar férfiként az utódnemzést fajgyaláznak tartja. Volt menyasszonyának, Jankának rokonaira emlékezve a legmélyebb undor hangján szól a zsidóságról (314.). Raposkának a tudatalattiból előtörő, az *idegen testektől* való viszolygásában fejeződik ki a Móricztól kölcsönzött antiszemita szövegben megfogalmazott elmélet (279–286.).

A karakter végletes gondolkodását ugyanakkor nem érezzük hitelesnek, hiszen a tudatosan zsidó feleséget kereső, ám annak közösségétől undorodó férfi perverzcióba hajló viszonyulását pszichológiailag problematikusnak tartjuk.

Weiner Jakab és testvére, Ottó, következetesen kitartanak választott és tisztességesnek vélt útjukon. Weiner Jakab állhatatos szocializmusa feltehetően emberséges indítékokból fakad, de gondolkodása tipikusan dogmatizmusba fordul. Elvhűsége és naivitása 1945 után sejtetően a rendszer áldozatává teszi őt is. A vitákban is kitűnik, hogy éles elméjű debattőr, akinek a dialektikus materializmus szemlélete uralja érveit. Ottó, az elhivatott lelkes, az üldözött zsidók mentésében találja meg igazi keresztyén küldetését. A Babits által teremtett Tímár Virgil vívódó alkatára emlékeztető Ottó menekülő barátjáért, Cser Ambrusért mindent megtesz, aki egyszersmind bátortalan szexuális vonzalmának tárgya is. Bátorságát mutatja, hogy a hit igazsága nevében felemeli szavát a háborúban üldözöttekért, szembe fordulva vonakodó feljebbvalóival. A zsidómentés ügyében óvatoskodó és vitatható álláspontot képviselő konventi elnök személyében nagy valószínűséggel Ravasz László püspök jelenik meg.

Dohányos László alakja kitüntetett szerepet kapott az író eddigi életművében is. Ő *A fényképész utókorának* főszereplője, és az *Idegen testünkben*

⁹ DOMOKOS Máttyás: A Magyar Népi Művelődési Intézetéről. *Holmi*, 2006/4. 501–527., 503.; KERESZTURY Dezső: Berlin. *Nyugat*, 1939/5. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00640/20574.htm>. (Utolsó letöltés 2008. szeptember 9.)

is lényegi személyiség, mert az általa megjelenített attitűd meghatározó a regény cselekményidejében. A harmincas–negyvenes évek progresszív irányzatai közül a falukutató mozgalomnak Závada kiemelt jelentőséget tulajdonít. Ebbe a körbe tartozik a vidéki nép életét szociográfiákban megjelenítő író és népszerű professzor Dohányos, aki valódi életművész. Az 1944-től 1956-ig számtalan kormányban pozíciót vállaló, egykoron parasztpárti politikus Dohányos pályafutása számos ponton Erdei Ferenc életútjára emlékeztet (258.).¹⁰

A munkaszolgálatos Gábor Dezsőt a feleségével folytatott magánlevelezéséből ismerjük meg, amelyben feltárul egy kiskereskedő élete és üzleti szelleme, valamint a gyermeke és a felesége iránt érzett gondoskodó, olykor követelőző szeretete. Gábor Dezső és Emma viszonya egyedülálló a regényben megjelenő kapcsolatok rendszerében, hiszen a levélváltások hangvétele formális és sokszor modoros, ugyanakkor a gyakori becéző megszólítások erős szexuális bensőségeséget sugallnak.

Závada kedveli és előző regényeiben is rendszeresen alkalmazta a levelező formát. A levelezés a *Jadviga párnájában* és a *Milotában* expresszív erővel mutatta be a szereplők érzelmeit, míg az *Idegen testünkben* szembetűnően visszafogott a pár a kommunikációja. A levelek egyhangúak: egyfelől a bolti forgalom részletes taglalásában merülnek ki, másfelől az otthonától távol tartózkodó férj mindennapjairól tájékoztatnak egy tudósító pontosságával. A levelezéssel az író újabb kihívások elé állítja az olvasót, mivel nehezen eldönthető, hogy a férj milyen feladatot vagy szolgálatot lát el Miskolcon a túlságosan is emberi Vas Gerzson őrnagy alárendeltjeként. Gábor Dezső beszámolóiban idilli életképek sorakoznak a vendéglői vacsoráktól a cigányzenés tivornyákig. A hagyományos úri murik egy dzsentrí katona-tiszt életformájára engednek következtetni. Az, hogy Gábor nem katona, hanem zsidó munkaszolgálatos, leveleiből nem derül ki. A valóságot megszépítő anekdotikus levelek végül kikényszerített hazugságoknak bizonyulnak. Úgy véljük, hogy az író ezzel az erőszakszervezetekben szokásos cenzúra intézményére utal. A cenzúrától óvakodó Dezső leveleinek írói megvalósítása túlzottan implicit, de bravúros megoldás.

A véskorszakot túlélő Gábor Dezső elveszíti feleségét, és 1945 után együttműködik az új rendszerrel. A Janka lakásába 1940-ben betoppanó rokon-szenves férj és családapa a háború utáni képben erkölcsileg meghasonlott emberként jelenik meg, aki segítséget nyújt a rendőrségnek vélt ellenségei felszámolásában.

Závada kedveli a nőalakokat. Azok közé tartozik, akik nemcsak felületesen ismerik a nők lelki világát. Ezért kelthet hiányérzetet az, hogy a nők az *Idegen testünkben* többnyire kidolgozatlan karakterek. Futárné Anikó, Raposkáné Sári, Gáborné Emma és Geiger Márta többnyire a nőkről élő

¹⁰ A Dohányos–Erdei-féle összefüggésről lásd még KERESZTESI József: Túl a maszthatgyen. *Holmi*, 2005. október. <http://www.holmi.org/2005/10/tul-a-maszthatgyen>. (Utolsó letöltés 2008. október 19.)

férfiúi sztereotípiákat testesítik meg. Szerepük jobbára kiegészítés és illusztráció a cselekmény és a történelem folyamában. A szókimondó Weiner Janka és Gábor Dezsőné gondolataiba betekintést nyerhet az olvasó, de a többiek érzelmi és nézeti marginálisak maradnak a történet szempontjából.

A női szerepeknek egészen eltérő területére vezet a Flamm nővérek ábrázolása, különösen Giza alakjában. A cselekmény során helyenként felvillanó életmozzanataiban jelen van egy önálló életregény lehetősége. A családért a magánéletét feláldozó asszony a babitsi, Kaffka Margit-i magányos nőalakok sorába illeszkedik. Bár Giza élete csak töredékekben mutatkozik meg, abban mégis egy bonyolult lelkiségű nő személye válik érzékelhetővé. Giza életének íve a zsidó férfihoz fűződő ígéretes szerelemtől a magányába belenyugvó vénkisasszony sorsa felé tart. Személyében megmutatkozik a Závadánál már-már tipikusnak mondható túlzásfolt jellemábrázolás is. Az *Idegen testünk* ugyanis a jellembéli túlzások regénye, a karakterek vonásai valószerűtlenül felfokozottak. Giza példája eklatáns: a soroksári református sváb gyáros lánya egykoron a zsidó Schön Antalba volt szerelmes, ám a fiatal nőt családja lebeszélte a kapcsolatról és elrejtette a világ elől. Idealizált jelleméhez további adalék az is, hogy a háború után karakánul szembefordul antiszemita nézeteket hirdető testvérével, Imrével.

A történetet a politika- és eszméletörténeti elemeken túl Závada helytörténeti precizitása is hitelesíti. A cselekmény jelentős helyszínéül választott fizikai terek részletes bemutatása alapos forrásmunkát feltételez. Jelentős helyszínek Budapest egykori elővárosai, a sváb Soroksár és Budaörs, de a cselekmény és a szereplők sorsa főképp a Fővám tér–Kecskeméti utca–Kálvin tér–Ráday uca térségéhez kötődik. A terek megjelenítésének ereje olyan intenzív és meggyőző, hogy az olvasó szinte bejárja a szereplőkkel együtt a Belváros és a Ferencváros utcáit és tereit. A Flamm és a Weiner család múltjának bemutatásakor Závada felidézi a Kálvin tér és a Ráday utca, valamint a Lónyai utcában lévő református gimnázium történetét éppúgy, mint a kálvinisták 19. századi honfoglalását a világvárossá formálódó Budapesten. Závada városképe nem csupán várostörténeti tények leírása, hanem vizuális rekonstrukció is. A város tereinek tüzetes képi leírása jelzi a szerzőnek a fotográfia technikáját felhasználó módszerét. Az olvasónak sokszor az a képzete támad, mintha az író a visszajára fordítva alkalmazná Astruc kameratöltőtoll-elméletét. A narráció Závadánál gyakran vizuális élményből indul ki és alakul érzelmek és gondolatok leírásává. Minden bizonnyal szándékos volt a szerző részéről, hogy a fényképész Weiner Janka mesterének a legendás Máté Olgát tette meg.¹¹

Az *Idegen testünk* nem történelmi regény, de olyan klasszikusok sorába illeszthető, amelyek egy adott történelmi korszak elmélyült és szuggesztív

¹¹ Máté (Mautner) Olga (1878–1961) fotóművész, a portréfényképezés ismert alakja a 20. század első felében. 1912-ben nyitotta meg műtermét a Veres Pálné utcában. Férje Zalai Béla filozófus volt. A házaspár kapcsolatban állt a *Nyugathoz* kötődő személyiségekkel éppúgy, mint Lukács Györggyel, a Dienes családdal vagy Balázs Bélával. Babits Mihályról készült felvétele talán az egyik legismertebb portréja.

irodalmi feldolgozását nyújtják. A szerző nem történész és műve vállaltan nem szaktörténeti munka. Mindezek mellett a kimeríthetetlen képzelőerőjű Závada gigantikus, akár több regényre is elegendő tényanyagot sűrített a közel négyszáz oldal terjedelmű művébe. Különös sajátossága az opusznak, hogy azon művekkel szemben, amelyekben a történelem ábrázolása a cselekmény illusztrációjául szolgál, Závada a szereplőket inkább a történelem díszleteiként használja.

A történelem megértésének esélye vitatható, ám ha mégis képesek vagyunk arra, hogy egyes elemeit ésszel feldolgozzuk, akkor a mindenkori létünk és emberi állapotunk világa könnyebben megragadható. A felkészült olvasó a cselekményszövegszövegben érzékelheti a szerző didaktikus-nevelői szándékát, amely történelmünk konstans problémáinak megértését célozza. A tiszteletre méltó intellektuális szándék azonban elnyomja a szereplők jellemének sokoldalú kibontását. Egyes szereplők személyiségét nem jellemrajzban, hanem inkább egyfajta vázlatban mutatja be, holott a személyiségnek csupán megvillantott ereje hiányérzetet kelthet az eseményekre egyre inkább ráhangolódo olvasóban.

A korhűsége a tökéletességig törekvő szövegben megjelenik a mindennapok világa, a korabeli tárgyi kultúra, legyen szó akár a ruhák anyagáról, a divatról, a vásárlási szokásokról, a gasztronómiáról, a technika világáról, az utazás módjairól, a nevelési elvekről és a kommunikációról. A rendkívüli információtömeg arra mutat, hogy Závada célja már-már az enciklopédikus teljesség volt. Ezt igazolja a műben megidézett magyar irodalmi hagyomány – Jókai, Mikszáth, Móricz, Babits, Kosztolányi, Szabó Dezső vagy akár Márai alakjainak és stílusának – jelenléte. Mindezekkel együtt feltűnnek a 20. századi magyar eszmetörténet olyan alapkérdései is, mint a nemzeti lét, a kisebbségi identitás és az átörökített társadalmi különbségek problémái.

A regény az említett jellegzetességek miatt ambivalens gondolatokat keltet az olvasóban. A rendkívüli adathalmaz alkalmazása a mű egyik legfontosabb intellektuális erénye, de éppen ez által egyszersmind meg is bomlik a regény szerkezete. A minden részletre kiterjedő rigorózus alaposág miatt nem tud kialakulni a műegész, a kompozíció töredezetté válik. A cselekményelemek között nem jött létre a jobb megértést segítő összhang, hiszen nincsen kohézió a kerettörténet, az Ady-legenda, a Gábor házaspár levélváltása, a vendégzövegek és az 1945 utáni eseményeket leíró fejezetek között.

Történelmünk lehetséges megértésében és érzelmi feldolgozásának folyamatában Závada műve fontos tanulságokkal szolgál. A *Jadviga párnájától az Idegen testünkig* ívelő regényfolyam példaértékű és remélhetőleg inspiráló vállalkozás a magyar irodalmi és szellemi életben egyaránt. A mű azon jótékony szellemi teljesítmények körébe tartozik, amelyek fogódzót jelenthetnek mindannyiunk számára a nemzeti öncélúság köréből és a sérelmek csapdájából való szabaduláshoz.